

NÄKÖKULMIA KULTTUURIN MERKITYKSIIN SOSIAALITYÖN KÄYTÄNNÖISSÄ JA TUTKIMUKSESSA

Eveliina Heino: *VTT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto*

Maija Jäppinen: *VTT, apulaisprofessori, Helsingin yliopisto*

eveliina.beino@helsinki.fi; maija.jappinen@helsinki.fi

Janus vol. 30 (2) 2022, 174–181

Suomessa monikulttuurisuudella viitataan yleensä 1990-luvulla alkaneeseen maahanmuuton kasvuun, jolloin myös integraatiopolitiikka alkoi muotoutua. Tuona ajankohtana maahanmuutto paitsi kasvoi määrällisesti, myös tuli vahvasti julkisen keskustelun kohteeksi ja alkoi vaikuttaa instituutioiden sekä yhteiskunnan toimintaan aiempaa enemmän muun muassa integraatiopolitiikan muotoutumisen myötä (esim. Lepola 2000). Tosiasiallisesti Suomi ei ollut aiemminkaan ollut yksikulttuurinen, mutta esimerkiksi saamelais- ja romanivähemmistöjä ei ollut totuttu tarkastelemaan monikulttuurisuuden kehityksessä, vaan heitä pyrittiin varsin väkivaltaisestikin assimiloimaan pääväestöön (esim. Lehtola 2015; Friman-Korpela 2014).

Keskeiseksi maahan muuttaneiden ihmisten tarkastelutavaksi muotoutui 1990-luvun Suomessa heidän oletettu taustakulttuurinsa. Näin kulttuurin käsitettä alettiin käyttää nimenomaan vieraiksi määriteltyjen ilmiöiden ja ihmisten kuvaamiseen ja peilaamiseen suomalaisuuteen. (Huttunen, Löytty & Rastas 2005.) Myös sosiaalityössä ja sosiaalipalveluissa kulttuuria on käytetty usein eräänlaisena yleiskäsitteenä yritettäessä selittää erilaisuutta asiakastyössä erityisesti maahan muuttaneiden palveluiden käyttäjien kanssa (esim. Turtiainen & Hiitola 2015; Juntunen

2012). Tällöin korostetaan sosialisointiprosessia, eli sitä, että kasvaessaan tietyssä yhteiskunnassa yksilön oletetaan omaksuvan paikalliset arvot ja tavat, jotka ohjaavat hänen toimintaansa.

Tässä tekstissä tarkastelemme tapoja, joilla maahan muuttaneiden ihmisten oletettua kulttuuria käsitellään sosiaalityössä, erilaisia lähestymistapoja kulttuurin merkitykseen kohtaamisissa sekä seurauksia, joita epätarkoituksenmukaisen voimakkaalla fokuksella kulttuuri-eroihin voi olla kohtaamisissa. Lopuksi esitämme vaihtoehdoisen, moninaisuutta laaja-alaisemmin ja analyttisemmin huomioivan tarkastelutavan.

NÄKÖKULMIA KULTTUURIIN

Monikulttuurisuuden käsite rautautui suomalaiseen keskusteluun 1990-luvulla maahanmuuton hiljalleen kasvaessa. Kyseessä on alun perin 1960–70-luvuilla syntynyt näkökulma, jonka perusajatus on tärkeä: etnisiin ja kulttuurisiin vähemmistöihin kuuluvilta ihmisiltä ei odoteta assimiloitumista pääväestöön, vaan lähtökohdaksi otetaan monien kulttuurien rinnakkaiselo. Tulkintamme mukaan 'monikulttuurisuus' on sitten muotoutunut Suomessa väljäksi kattokäsitteeksi, jota käytetään – toisinaan varsin laiskasti ja epämääräisesti – kun halutaan indikoida, että

käsiteltävän asian hahmotetaan koskevan muitakin kuin kantasuomalaisia, valkoisia ja Suomessa syntyneitä ihmisiä. Usein monikulttuurisuus-käsitteen alla halutaan implisiittisesti keskustella nimenomaisesti maahan muuttaneiden ihmisten kanssa tehtävästä työstä, vaikka käsite itsessään ei ota kantaa siihen, millä tavoin kulttuurien rinnakkaiselo on saanut alkunsa.

Hyvistä lähtökohdista huolimatta monikulttuurisuuspuheen vaarana on, että katse kiinnittyy eroihin ja erilaisten kulttuurien kohtaamisiin, jolloin ihmisen redusoituu 'erilaisen kulttuurin' kantajaksi. Kattokäsitteenä käytettynä monikulttuurisuuden alle niputetaan havaintojemme mukaan helposti paljon sellaistaakin, joka ei varsinaisesti liity kulttuuriin tai kulttuurien kohtaamisiin, aina asioimistulkkienvälityksellä hoidettavien kohtaamisten erityispiirteistä pakolaistaustaisten ihmisten sotatraumoihin tai ylijärjestyneeseen ihmiskauppaan.

Kulttuurisensitiivisyys on monikulttuurisuuden tavoin muodostunut väljästi käytetyksi yleiskäsitteeksi, jonka merkityssisältö vaihtelee puhujasta ja asiayhteydestä riippuen. Yhtäältä kulttuurisensitiivisyyden käsitteen alla saatetaan painottaa tiedon hankkimista eri kulttuureista, toisaalta ei-tietämistä ja ammattilaisten omien ennakkokäsitysten kriittistä reflektiota. Puheessa kulttuurisensitiivisyydestä painottuu ajatus, että kyse on ammattilaisen taidosta kohdata erilaisuutta. Esimerkiksi Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos (2021) määrittelee kulttuurisensitiivisyyden ”haluksi, kyvyksi ja herkkyydeksi ymmärtää eri taustoista tulevaa ihmistä.” Yhdysvaltalaisessa käsitteanalyysi-

sisä (Foronda 2008) kulttuurisensitiivisyyden piirteiksi määriteltiin tieto kulttuurieroista, huomaavaisuus koskien erilaisia kulttuurisia käsityksiä ja identiteettejä, ymmärrys arvojen ja kokemusten vaikutuksista ihmisen ajatteluun, kunnioitus erilaisia arvoja ja uskomuksia kohtaan sekä kyky toiminnan tilannekohtaiseen sopeuttamiseen. Kulttuurisensitiivisyyttä tarkastellaan useimmiten yksilötason kohtaamisten kautta, ammattilaisten tapana toimia vuorovaikutustilanteissa. Kiinnostava vertailukohta tälle on sukupuolisensitiivisyyden käsite, jota käytetään toisinaan myös rakenteellisemmässä merkityksessä kuvaamaan *palveluiden järjestämisen tapaa* (esim. Bahmani & Honkasalo 2016).

Kulttuurinen kompetenssi on kulttuurisensitiivisyyden lähikäsite. Marja Katisko (2016) erottaa kulttuurikompetenssin tarkoittamaan taitoa toimia yhden kulttuurin sisällä se tuntien, kulttuurienvälisen kompetenssin taas taidoksi toimia kulttuurienvälisissä vuorovaikutustilanteissa. Yhteistä molemmille on fokus ammattilaisen taidoissa ja kyvykkyydessä.

Uudempi ja Suomessa vielä verrattain vähän tunnettu lähestymistapa kulttuuriin on *cultural humility* (Fisher-Borne, Montana Cain & Martin 2015), jonka voisi kääntää esimerkiksi kulttuuriseksi nöyryydeksi. Siinä ytimessä on kohdattavan ihmisen arvojen, uskomusten ja kulttuuristen lähtökohtien kunnioittaminen, ihmisen hyväksyminen sellaisena kuin hän on sekä pyrkimys tasa-arvoiseen vuorovaikutukseen ammattilaisen ja asiakkaan välillä. Toinen tärkeä aspekti kulttuurisessa nöyryydessä on ammattilaisen omien ennakk-

koluulojen ja -oletusten tunnistaminen. (Emt.)

KULTTUURISTAMISEN ONGELMALLISUUDESTA

Kulttuuriseen determinismiin ja yksilöiden käytöksen kulttuuristamiseen liittyy useita ongelmia. Kulttuuria korostavissa näkemyksissä kulttuurit esitetään usein selkeäräjäisina, muuttumattomina sekä selkeästi toisistaan eroavina yksikköinä, mikä ei tuo esille sitä, että kulttuurit ovat jatkuvassa muutosprosessissa, eri yksilöillä voi olla toisistaan eroava suhde taustakulttuuriinsa ja kulttuurisista käsityksistä neuvotellaan (Huttunen, Löytty & Rastas 2005; Dominelli, Lorenz & Soydan 2001). Maahan muuttaneiden kohdalla on esimerkiksi vaikeaa tietää, millä tavalla maassaoloaika vaikuttaa taustakulttuurin merkitykseen yksilön elämässä. Sama kysymys koskettaa myös sellaisia perheitä, joissa ainoastaan toinen vanhempi on syntynyt ulkomailla. On huomioitavaa, että kulttuurisia selityksiä käytetään harvoin silloin, kun keskustellaan valtaväestön toiminnasta. Näin ollen maahan muuttaneiden esitetään ohjautuvan kulttuurilla ja valtaväestöön kuuluvien taas tekevän yksilöllisiä ja rationaalisia päätöksiä (Keskinen 2009).

Oletus kulttuurin muuttumattomuudesta ja yhtenäisyydestä koskettaa niin maahan muuttaneiden taustakulttuureita kuin suomalaistakin kulttuuria. Kun puhutaan maahan muuttaneiden integraatiosta, harvoin tarkennetaan sitä, mikä on se kokonaisuus, johon maahan muuttaneiden oletetaan integroituvan. Vaarana on, että suomalaisuuteen liitet-

ty elämäntapa esitetään muuttumattomana ja poikkeuksetta myönteisenä, ja samalla jätetään huomiotta suomalaisen kulttuurin sisäiset erot. (Lehtonen 2009, 113.) Kulttuuristamisesta tekee ongelmallista myös se, että kulttuuristen erotteluiden taustalla on usein vähintäänkin implisiittinen oletus siitä, että tietyt kulttuurit ja elämänmuodot ovat kehittyneempiä sekä tavoitelluimpia kuin toiset. (Stolcke 1995, 4.)

Käytännössä myös hyväntahtoinen kulttuuriin keskittyminen ja näkemys siitä, että vähemmistöjen kohtaamat ongelmat johtuisivat heidän oletetun taustakulttuurinsa tunnustamattomaksi jäämisestä, voi suunnata huomion pois rakenteellisten ongelmien kuten rasmin tai taloudellisen tasa-arvon tarkastelusta (Banting & Kymlicka 2006, 14.) Kulttuuriset selitykset eivät myöskään tuota ratkaisuja käytännöllisiin erityiskysymyksiin, jotka liittyvät esimerkiksi ammattilaisen ja asiakkaan yhteisen kielen puutteeseen, palveluiden pirstaloituneisuuteen ja palvelutiedon epäselvyyteen (esim. Heino 2018; Heino & Lillrank 2021).

Kokemuksemme mukaan kulttuuriset selitykset voivat johtaa käytännön sosiaalityössä harhaan, mikä kävi ilmi esimerkiksi, kun toinen kirjoittajista haastatteli eri tutkimushankkeissa venäläistaustaisia naisia ja heidän kanssaan työskenteleviä ammattilaisia. Osa haastatelluista ammattilaisista kuvasi ja tulkitsi Suomeen muuttaneiden venäläisnaisten sinnittelyä väkivaltaisissa parisuhteissa sen valossa, että ”Venäjällä on sellainen kulttuurinen malli, jossa parisuhdeväkivaltaa normalisoidaan ja naisen osaksi asetetaan sen sietäminen.” Tosiasiallisesti naiset itse puhuivat

haastatteluissa paljon enemmän suomalaisesta oleskelulupajärjestelmästä ja pelostaan, että he saattaisivat menettää perhesiteiden perusteella saamansa oleskeluluvan ja lapsensa huoltajuuden, jos jättäisivät väkivaltaisen suhteen.

Oma kokonaisuutensa on niin kutsuttujen rodullistettujen ihmisten Suomessa kohtaama rasismi, jota sitäkin käsitellään usein kulttuurisena ja siten rasismien uhreihin kiinnittyvänä kysymyksenä. Rodullistamisella tarkoitamme Keskinen & Andreassenin (2017) tavoin yhteiskunnallista prosessia, jossa ihmisiä erotellaan ihon värin, muiden väitettyjen biologisten tai kulttuuristen erojen perusteella, ja oikeutetaan valtasemat perustuen näihin sosiaalisesti konstruoituihin eroihin. Suomessa ja muissa Pohjoismaissa ei ole kuitenkaan ollut tapana puhua rodusta, vaan maahanmuuttajista, joihin on usein liitetty kulttuurinen ja muu erilaisuus, vaikka osa rodullistetuista ihmisistä eivät ole muualta Suomeen muuttaneita. Haluttomuus keskustella rodusta voidaan kuitenkin tulkita haluttomuudeksi reflektoida hierarkkisia suhteita (Garner 2014; Keskinen 2016; Leinonen & Toivanen 2014).

KULTTUURIEN OLEMASSAOLOA EI OLE TARPEEN HÄIVYTTÄÄ

Huolimatta edellä esitetystä kulttuuristamisen kritiikistä kulttuurierojen olemassaolon kieltäminen ei kuitenkaan ole tarkoituksenmukaista. Kuten Suvi Keskinen (2012) on huomionnut, kulttuuristamisen vastakohtana universalistinen lähestymistapa taas ohittaa ihmisten väliset erot ja asettaa palveluiden ja työskentelyn mittatikuksi implisiittises-

ti valkoisen kantasuomalaisen ihmisen. Erojen häivyttäminen jättää piiloon sen, että hyvinvointivaltion palvelut on rakennettu tietynlaisille (kantasuomalaisille) ihmisille, mikä tuottaa järjestelmään rakenteellista eriarvoisuutta (Riitaoja ym. 2021).

Huolimatta siitä, että kulttuuri ei ole muuttumaton, se voi edustaa yksilölle jatkuvuutta ja sosiaalisaation kautta muuttua merkitykselliseksi ja osin tiedostamattomaksi tavaksi toimia eli kulttuuriseksi skriptiksi (Katisko 2011). Kulttuuristamisen kritiikin kritiikki koskee keskittymistä ainoastaan yksilöllisten piirteiden tarkasteluun. Tämä näkökulma puolestaan voi pahimmillaan estää kulttuurisiin käsityksiin kietoutuvien riskitekijöiden tunnistamisen ja puuttumisen sellaisiin haitallisiin käytäntöihin ja rikoksiin kuin tyttöjen sukuelinten silpominen, kunniaan liittyvä väkivalta tai muut yhteisöllisen väkivallan muodot. (Unni 2002, 147; Lidman 2015; Hansen ym. 2016.)

Kulttuuristamista koskevassa kritiikissä ei kuitenkaan kritisoida jakoa eri kulttuureihin, vaan yksilöiden kategorisointia ja tyypistämistä taustakulttuurinsa stereotyyppiseksi edustajaksi. Tuori (2012, 120) ehdottaa kulttuuristamisen muuttamista kuuntelemiseksi, jolloin herkistytään mahdollisille kulttuurisille eroille, mutta samanaikaisesti luodaan turvallinen tila palveluiden käyttäjän kanssa ja kysytään häneltä itseltään hänen elämäntilanteestaan. Työntekijän olisikin pystyttävä pohtimaan, milloin kulttuurinen tausta vaikuttaa palveluiden käyttäjän elämäntilanteeseen ja milloin kyse on esimerkiksi palveluiden rakenteisiin tai käytännön järjestelyihin liittyvistä asioista.

KOHTI INTERSEKTIONAALISTA MONINAISUUDEN KÄSITTELYÄ

Ehdotamme, että kulttuurin käsite purettaisiin aina osiin, jotta siitä ei tulisi sosiaalityön kohtaamisissa niin kutsutua kaatoluokkaa, johon vaikeasti käsiteltävät asiat automaattisesti asetetaan. Käytännössä on tärkeää avata mitä kulttuurilla kussakin kontekstissa tarkoitetaan. Onko kyse esimerkiksi *asiakkaalle vieraasta sosiaalipoliittisesta järjestelmästä, sukupuolten ja sukupolvien välisistä suhteista tai erilaisista tavoista lähestyä lasten kasvatusta ja roolia perheessä?*

Lisäksi niin sosiaalityön tutkimuksessa kuin koulutuksessa tulisi suunnata huomio maahan muuttaneiden elämään vaikuttaviin käytännön tekijöihin ja niiden vaikutuksiin. Näitä tekijöitä ovat esimerkiksi eri muuttoperusteet, kokemukset vähemmistöasemasta, maahan muuttaneisiin kohdistuvat altaat kulttuuriset odotukset tietynlaisesta kotoutumisesta sekä palveluiden käyttöön ja palvelujärjestelmään liittyvät tekijät. On olennainen osa sosiaalityön asiantuntijuutta esimerkiksi tilannearviotyöskentelyssä pyrkiä reflektiivis-analyttisesti erittelemään näiden tekijöiden vaikutuksia.

Viime aikoina Suomessa toteutettavassa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa yleistynyt intersektionaalisuuden käsite on käyttövoimainen työkalu tällaisessa analyttisessä tarkastelussa. Sen avulla on mahdollista jäsentää sitä, miten erilaiset sosiaaliset kategoriat, kuten sukupuoli, rotu, yhteiskuntaluokka, seksuaalisuus, toimintakyky ja ikä sekä näiden kategorioiden yhteen kietoutuminen voivat vaikuttaa yksilön asemaan ja ko-

kemuksiin yhteiskunnassa sekä tuottaa sortoa ja etuoikeuksia (Anthias 2012; Davis 2008; Kara 2016).

Intersektionaalisuus on sosiaalityön näkökulmasta kiinnostava *lähestymistapa*, koska siinä haastetaan ajatusta siitä, että yksilöiden kokemuksiin vaikuttaisi kuuluminen ainoastaan yhteen sosiaaliseen kategoriaan ja että samaan kategoriaan kuuluvien yksilöiden kokemukset olisivat yhdenmukaisia (esim. Mehrotra 2010; Hulko 2009). Lisäksi yksilöiden kokemuksia ei tarkastella ainoastaan yksilötason kokemuksina, vaan huomioidaan kokemusten sosiaaliset, historialliset ja rakenteelliset kehykset (Carbado 2013, 304). Oleellista on myös se, että intersektionaalista lähestymistapaa on mahdollista käyttää sosiaalityöntekijän itsereflektion välineenä, kun pyritään ymmärtämään oman taustan vaikutusta omaan toimintaan sekä sitä, millä tavoin myös sosiaalityö voi ylläpitää eriarvoisuutta (Heino ym. 2021).

Kaiken kaikkiaan Suomessa toteutettavassa sosiaalityön tutkimuksessa ja sosiaalityön käytännössä tarvitaan aiempaa monipuolisempia lähestymistapoja moninaisuuteen. Intersektionaalisuus on yksi kiinnostava vaihtoehto. Rinnalleen se tarvitsee esimerkiksi rasminvastaisesta sosiaalityötä (esim. Dominelli 2008; Elfving Ström 2021) ja jälkikolonialistisia näkökulmia (esim. Ranta-Tyrkkö 2011; Clarke & Yellow Bird 2021). On huomioitava, että kysymyksenasetteluilla on suurta merkitystä: jos tutkimuksessa kysytään kulttuurista, saadaan myös kulttuuriin liittyviä vastauksia. Näin ollen kysymys olisi asetettava eri tavalla. Olemme edellä esittäneet, että kulttuuriin keskittyminen antaa vähän tilaa yksilöiden itsensä ja tilanteensa

määrittelylle, mikäli heidät nähdään ensisijaisesti niin sanotusti kulttuurinsa tuotteina. Tarvitaankin enemmän tutkimusta myös siitä, millä tavoin maahan muuttaneet hahmottavat itse yhteiskunnan jäsenyytensä uudessa maassa.

KIRJALLISUUS

- Anthias, Floya (2012) Transnational mobilities, migration research and intersectionality: towards a translocational frame. *Nordic Journal of Migration Research* 2 (2), 102–110. <https://doi.org/10.2478/v10202-011-0032-y>
- Bahmani, Airin & Honkasalo, Veronika (2016) Kulttuurisensitiivinen sukupuoli. Monikulttuurinen sukupuolisensitiivinen työ setlementtiliikkeessä. *Setlementtijulkaisuja* 44. Helsinki: Setlementtiliitto.
- Banting, Keith & Kymlicka, Will (2006) *Multiculturalism and the welfare state. Recognition and Redistribution in the Contemporary Democracies*. New York: Oxford University Press.
- Carbado, Devon & Crenshaw, Kimberlé & Mays, Vickie & Tomlinson, Barbara (2013) Intersectionality: Mapping the movements of a theory. *Du Bois Review: Social Science Research on Race* 10 (2), 303–312. <https://doi.org/10.1017/S1742058X13000349>
- Clarke, Kris & Yellow Bird, Michael (2021) *Decolonizing pathways towards integrative healing in social work*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315225234>
- Davis, Kathy (2008) Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory* 9 (1), 67–85. <https://doi.org/10.1177/1464700108086364>
- Dominelli, Lena & Lorenz, Walter & Soydan, Haluk (2001) *Beyond racial divides: Ethnicities in social work practice*. London & New York: Ashgate Publishing.
- Dominelli, Lena (2008) *Anti-racist social work*. London: Palgrave. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-03728-2>
- Elfvig Ström, Eeva (2021) Rasismi ja ro-
- dullistaminen: askelmerkkejä rasisminvastaiseen sosiaalityöhön. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) *Aikuissosiaalityö: tieto, käytäntö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Gaudeamus, 164–173.
- Fisher-Borne, Marcie & Montana Cain, Jessie & Martin, Suzanne (2015) From Mastery to accountability: Cultural humility as an alternative to cultural competence. *Social Work Education* 34 (2), 165–181. <https://doi.org/10.1080/02615479.2014.977244>
- Foronda, Cynthia (2008) A concept analysis of cultural sensitivity. *Journal of Transcultural Nursing* 19 (3), 207–212. <https://doi.org/10.1177/1043659608317093>
- Friman-Korpela, Sarita (2014) *Romanipoliitikasta romanien politiikkaan Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Garner, Steve (2014) Injured nations, racialising states and repressed histories: Making whiteness visible in the Nordic countries. *Social Identities* 20 (6), 407–422. <https://doi.org/10.1080/13504630.2015.1010707>
- Hansen, Saana & Sams, Anni & Jäppinen, Maija & Latvala, Johanna (2016) *Kunnia-käsitykset ja väkivalta. Selvitys kunniaan liittyvästä väkivallasta ja siihen puuttumisesta Suomessa*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- Heino, Eveliina (2018) *Yhteiskunnan jäsenyyden ehdot. Arjen kansalaisuuden rakentaminen ja peruspalvelukokemukset venäläistäustaisten perheiden kertomuksissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Heino, Eveliina & Lillrank, Annika (2021) Recognition as an inclusionary and exclusionary mechanism in Finnish public health and social services. Experiences of migrant families with a disabled child in interaction with professionals. *Disability & Society*.
- Heino, Eveliina & Kara, Hanna & Tarkiainen, Laura & Tapola-Haapala, Maria (tulossa) (2021) Master's-level social work students definitions of intersectionality in relation to social work practice in Finland. *Journal of Teaching in Social Work*.
- Hulko, Wendy (2009) The time- and context-contingent nature of inter-

- sectionality and interlocking oppressions. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 24 (1), 44–54. <https://doi.org/10.1177/0886109908326814>
- Huttunen, Laura & Löytty, Olli & Rastas, Anna (2005) Suomalainen monikulttuurisuus. Paikallisia ja ylijäisiä suhteita. Teoksessa Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.) Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino, 16–40.
- Juntunen, Marko (2012) Diasporiset hiljaisuudet: irakilaisyhteisön hiljaiset jännitteet ja viranomaistoiminta monikulttuurisessa lähiössä. Teoksessa Suvi Keskinen, Jaana Vuori & Anu Hirsiaho (toim.) Monikulttuurisuuden sukupuoli. Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa. Tampere: Tampere University Press, 174–205.
- Kara, Hanna (2016) The makings of migrant subjectivities. Time and intersectionality in the transnational everyday lives of Latin American women in Barcelona. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Katisko, Marja (2016) Kulttuurienvälinen kompetenssi sosiaalityössä. Teoksessa Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Joutimäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara & Minna Veistilä. (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Helsinki: Gaudeamus, 178–188.
- Katisko, Marja (2011) Kansalaisuus työyhteisön arjessa. Maahanmuuttajien kertomuksia työelämästä. Sosiaalityeiden laitoksen julkaisuja 9. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Keskinen, Suvi & Andreassen, Rikke (2017) Developing theoretical perspectives on racialisation and migration. *Nordic Journal of Migration and Research* 7 (2), 64–69. <https://doi.org/10.1515/njmr-2017-0018>
- Keskinen, Suvi (2016) From welfare nationalism to welfare chauvinism: Economic rhetoric, welfare state and the changing policies of asylum in Finland. *Critical Social Policy* 36 (3), 1–19. <https://doi.org/10.1177/0261018315624170>
- Keskinen, Suvi (2012) Kulttuurilla merkityt toiset ja universaalien kohtelun paradoksi väkivaltatyössä. Teoksessa Suvi Keskinen, Jaana Vuori, & Anu Hirsiaho (toim.), Monikulttuurisuuden sukupuoli: Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa. Tampere: Tampereen yliopisto, 291–320.
- Keskinen, Suvi (2009) Pelkkiä ongelmia? Maahanmuutto poliittisen keskustelun kohteena. Teoksessa Suvi Keskinen, Anna Rastas & Salla Tuori (toim.) En ole rassisti, mutta...Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä. Tampere: Vastapaino & Nuorisotutkimusverkosto, 33–46.
- Leinonen, Johanna & Toivanen, Mari (2014) Researching in/visibility in the Nordic context: Theoretical and empirical views. *Nordic Journal of Migration Research* 4 (4), 161–167. <https://doi.org/10.2478/njmr-2014-0025>
- Lehtola, Veli-Pekka (2015) Sámi histories, colonialism, and Finland. *Arctic Anthropology* 52 (2), 22–36. <https://doi.org/10.3368/aa.52.2.22>
- Lehtonen, Mikko (2009) Olen suomalainen. Teoksessa Suvi Keskinen, Anna Rastas & Salla Tuori (toim.) En ole rassisti, mutta...Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä. Tampere: Vastapaino & Nuorisotutkimusverkosto, 109–116.
- Lepola, Outi (2000) Ulkomaalaisesta suomenmaalaisiksi: Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopolitiittisessa keskustelussa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lidman, Satu (2015) Väkivaltakulttuurin perintö. Helsinki: Gaudeamus.
- Mehrotra, Gita (2010) Toward a continuum of intersectionality theorizing for feminist social work scholarship. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 25 (4), 417–430. <https://doi.org/10.1177/0886109910384190>
- Ranta-Tyrkkö, Satu (2011) High time for postcolonial analysis in social work. *Nordic Social Work Research* 1 (1), 25–41. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2011.562032>
- Riitaoja, Anna-Leena & Jäppinen, Maija & Kara, Hanna & Nordberg, Camilla (2021) Siirtolaisuus ja moninaisuus sosiaalityön yliopistokoulutuksen ja sosionomi (amk) -koulutuksen opetussuunnitelmissa. *Janus* 29 (3), 267–285. <https://doi.org/10.30668/janus.91702>
- Stolcke, Verena (1995) Talking culture. New

- boundaries. *New rhetorics of exclusion in Europe*. *Current Anthropology* 36 (1), 1–13. <https://doi.org/10.1086/204339>
- Terveys- ja hyvinvoinnin laitos (2021) Kulttuurisensitiivinen työote. <https://thl.fi/fi/web/maahanmuutto-ja-kulttuurinen-moninaisuus/tyon-tueksi/hyvia-kaytantoja/kulttuurisensitiivinen-tyoote> Luettu 10.11.2021.
- Tuori, Salla (2012) Kuunteleminen monikulttuurisuuden mahdollistajana. Teoksessa Suvi Keskinen, Jaana Vuori, Anu Hirsiaho (toim.) *Monikulttuurisuuden sukupuoli. Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa*. Tampere: Tampere University Press, 101–120.
- Turtiainen, Kati & Hiitola, Johanna (2015) Varhaisen tuen palvelut maahanmuuttajataustaisille perheille. Ammattilaisten ja vanhempien kokemuksia. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Unni, Wikan (2002) *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*. Chicago: University of Chicago Press.